

O czasownikowych regularnościach. Wyznaczniki fleksyjne

Najczęściej uważa się, iż fleksja czasowników w języku polskim jest zdecydowanie mniej skomplikowana niż odmiana części mowy podlegających deklinacji. Wpływa na takie postrzeżenie mniejsza liczba formuł w ramach poszczególnych kategorii fleksyjnych, np. tylko 3 osoby wobec 7 przypadków rzeczownika, tożsamość końcówek osobowych w więcej niż jednej kategorii (np. *-m*, *-ś*, *-Ø*, *-śmy*, *-ście*, *-Ø* dla czasu przeszłego i trybu przypuszczającego), większa regularność końcówek. Dlatego być może w podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego i w samym procesie nauczania wciąż prym wiedzie deklinacja – i pod względem kolejności omawianych / nauczanych zagadnień i pod względem ilości czasu, który się deklinacji i koniugacji poświęca. Taka ocena bywa jednak złudna: koniugacja zawiera więcej kategorii fleksyjnych (osoba, czas, tryb, strona i, wspólnie z deklinacją, rodzaj i liczba), poza tym nieregularności są trudniejsze do opanowania, bo często nie wynikają z przyczyn fonetyczno-fleksyjnych (bardziej regularnych i kategoryalnych), a leksykalno-słowotwórczych¹ (nieregularnych, niekategoryalnych). Wpływ na tworzenie i odczytywanie form czasownikowych ma w dużej mierze: aspekt, dla którego nie da się wskazać satysfakcjonującego sposobu przyporządkowania na podstawie samej formy (np. *robić* – *kupić*, które dla obcokrajowca na pierwszy rzut oka nie różnią się niczym), który wciąż zatem nie doczekał się zadowalających opisów sposobu ich wprowadzania, przechodniość (bardziej ograniczona w języku polskim niż w angielskim czy niemieckim, również nie do końca kategoryalna: przechodnie *posiadać* wobec nieprzechodniego *mieć*), czy wreszcie specyficzne wymagania liczby i rodzaju przez inne wyrazy w zdaniu (np. rodzaj męskoosobowy w liczbie mnogiej, nawet wtedy, gdy żaden z rzeczowników nie oznacza osoby w rodzaju męskim: *kobieta i kajak zbliżyli się do siebie* wobec *kobieta i łódka zbliżyły się do siebie*, użycie liczby pojedynczej przy niektórych formach liczebnikowych: *pięciu chłopców przyszło*).

¹ Zob. np. tekst Aleksandry Janowskiej w tym tomie.

Spróbujmy zatem ustalić pewne kwestie koniugacyjne, które mają znaczenie w nauczaniu języka polskiego jako obcego.

Czasowniki dzielimy na koniugacje wedle końcówek (podajemy końcówki I i 2 os. lp). Numery koniugacji nie mają znaczenia. Przedstawiony tu sposób numeracji jest najczęstszy, ale inny przyjmuje np. Joanna Ciechorska, autorka podręcznika *Ludzie, czas, miejsca* (popularna III koniugacja ma u niej numer I, jako pierwsza w nauczaniu początkujących). Dla wygody koniugacje numerujemy jednak.

Przyjmuje się, iż język polski ma 3 lub 4 koniugacje. Wybór jednej z tych opcji podyktowany jest koniugacją (koniugacjami), do której należą czasowniki typu: *czytać, kochać, słuchać, rozumieć, umieć, wiedzieć, jeść*, czyli takich, które w 1 os. lp kończą się na *-m* (*-a-m* lub *-e-m*).

I i II koniugacja (I z końcówkami *-ę, -esz* i II z końcówkami *-ę, -isz/-ysz*) **nie budzą wątpliwości**. Różnica w wyborze końcówek *-isz* lub *-ysz* w II koniugacji (i tak samo w pozostałych osobach) ma podłoże fonetyczne:

- końcówki rozpoczynające się od *-i-* przyjmują czasowniki, których temat kończy się na spółgłoskę miękką lub zmiękczoną:

chodzić [χoǫ́ić]: *chodz-isz* [χoǫ́-iš], *chodz-i* [χoǫ́-i], *chodz-imy* [χoǫ́-imy],
chodz-icie [χoǫ́-icie]

pościć [pościć]: *pośc-isz* [pośc-iš], *pośc-i* [pośc-i], *pośc-imy* [pośc-imy],
pośc-icie [pośc-icie]

robić [rob'ić]: *rob-isz* [rob'-iš], *rob-i* [rob'-i], *rob-imy* [rob'-imy], *rob-icie* [rob'-icie]

- końcówki rozpoczynające się od *-y-* przyjmują czasowniki, których temat kończy się na funkcjonalnie miękką (historycznie miękką, stwardniałą):

liczyć [l'ićyć]: *licz-ysz* [l'ič-yš], *licz-y* [l'ič-y], *licz-ymy* [l'ič-ymy], *licz-ycie* [l'ič-yće]

patrzeć [paťśeć]: *patrz-ysz* [paťš-yš], *patrz-y* [paťš-y], *patrz-ymy* [paťš-ymy],
patrz-ycie [paťš-yće].

Dyskusyjny jest przydział koniugacyjny czasowników: *czytać, kochać, słuchać, rozumieć, umieć, wiedzieć, jeść*. Można uznać, iż należą one do:

- jednej koniugacji (III), jeśli za końcówki uznamy *-m, -sz, -Ø, -my, -cie, -q*:

czytać: *czyta-m, czyta-sz, czyta-Ø, czyta-my, czyta-cie, czytaj-q*

jeść: *je-m, je-sz, je-Ø, je-my, je-cie, jedz-q*

- do dwóch (III i IV) odrębnych koniugacji, jeśli uznamy, że do końcówek należą też samogłoska poprzedzająca *-m, -sz, -Ø, -my, -cie*, co upodobniłoby te końcówki do końcówek z I i II koniugacji rozpoczynających się od samogłosek, czyli:

III z poprzedzającą samogłoską *-a-*: *-am, -asz, -a, -amy, -acie, -q* – *czytać*:
czyt-am, czyt-asz, czyt-a, czyt-amy, czyt-acie, czytaj-q

IV z poprzedzającą samogłoską *-e-*: *-em, -esz, -e, -emy, -ecie, -q* – *jeść*: *j-em, j-esz, j-e, j-emy, j-ecie, jedz-q; umieć*: *umi-em, umi-esz, umi-e, umi-emy, umi-ecie, umiej-q*.

Tabela I: 3 lub 4 koniugacje

I -ę, -esz	II -ę, -ysz/-isz		III -m, -sz	IV (IIIb) -em, -esz	
pisz-ę	licz-ę	czyszcz-ę	czyta-m	wie-m	umie-m
pisz-esz	licz-ysz	czyśc-isz	czyta-sz	wie-sz	umie-sz
pisz-e	licz-y	czyśc-i	czyta-Ø	wie-Ø	umie-Ø
pisz-emy	licz-ymy	czyśc-imy	czyta-my	wie-my	umie-my
pisz-ecie	licz-ycie	czyśc-icie	czyta-cie	wie-cie	umie-cie
pisz-ą	licz-ą	czyszcz-ą	czyta(j)-ą	wie(dz)-ą	umie(j)-ą

*Zbiór końcówek wyznaczamy niejako arbitralnie, ich zestaw bowiem zależy od arbitralnej decyzji wynikającej z przyjęcia pewnych wstępnych założeń i warunków (można np. w obręb końcówki włączać przyrostki tematyczne bądź nie).

Oba podziały mają swoich zwolenników i przeciwników. Przyjęcie jednego z nich zawsze powoduje z jednej strony pewne ułatwienia, z drugiej zaś komplikacje.

Tabela II: Plusy i minusy podziału na 4 koniugacje

zalety +	wady –
upodobnienie końcówek III i IV koniugacji do końcówek I i II koniugacji, czyli rozpoczęcie się końcówek od samogłosek: I – -ę, -esz II – -ę, -isz/-ysz III – -am, -asz IV – -em, -esz	zbytne upodobnienie końcówek (wszystkich osób poza 1.) IV do I koniugacji: I – -ę, } IV – -em } -esz, -e, -emy, -ecie, -ą
specyficzne rozszerzenie tematu w 3 os. lm (-j- lub -dz-); czasowniki z III koniugacji mają zawsze rozszerzenie -j-, trzy spośród należących do IV (<i>umieć, rozumieć, śmieć</i>) wprowadzają też mają rozszerzenie -j-, jednak dwa z nich mają rozszerzenie -dz- (<i>jeść, wiedzieć</i>)	III -am, -asz – zawsze ma rozszerzenie -j-: <i>czytam, czytają; kocham, kochają; rozmawiam, rozmawiają</i> IV -em, -esz – zazwyczaj ma również rozszerzenie -j-: <i>umiem, umieją; rozumiem, rozumieją, tylko</i> dwa spośród nich -dz-: <i>wiem, wiedzą; jem, jedzą</i>
	IV koniugacja byłaby zbiorem TYLKO 5-elementowym: <i>umieć, rozumieć, wiedzieć, jeść</i> i trochę od nich odmienny: <i>śmieć</i> – ma bowiem w 3 os. lm dwie dopuszczalne formy: <i>śmieją</i> i <i>śmieją</i> ; oczywiście, do tego trzeba jeszcze doliczyć ich derywaty prefiksalne (<i>zrozumieć, dowiedzieć się, zjeść, wyjeść, najeść się</i> itp.), nadal jednak chodzi o te same rdzenie czasowniki

Uwagi:

* Czasowniki III (III i IV) koniugacji **zawsze** mają rozszerzenie w 3 os. lm.

** Czasownik *śmieć* w 3 os. ma 2 równorzędne formy: *śmieją* i *śmieją*. W tej ostatniej formie 3 os. lm (*śmieją*) następuje więc wyrównanie do pozostałych koniugacji.

*** Czasowniki *umieć* i *rozumieć* mają w 3 os. lm wyłącznie formy *umieją* i *rozumieją* zgodnie z zasadą III koniugacji. Formy **umią* i **rozumią* są formami błędnymi. Warto tu wskazać, iż osoby, które używają błędnych form 3 os. lm, często budują też błędne formy w 1 os. lp: **umię* (ja [um'ię]), **rozumię* (ja [rozum'ię]) zamiast [um'jem] i [rozum'jem]. Taka sytuacja jest zapowiedzią ewentualnego przyszłościowego przesunięcia międzykoniugacyjnego z III do I koniugacji. Zresztą przesunięcia międzykoniugacyjne zdarzały się wielokrotnie w historii języka polskiego.

Wszystkie formy fleksyjne czasowników możemy podzielić ze względu na charakter flektywu, czyli części wyrazu zawierającej informacje o kategoriach fleksyjnych:

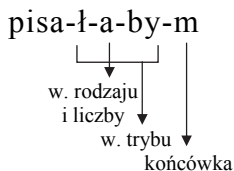
A) **Flektyw jednoelementowy** wskazuje, że czasownik to forma prosta, co oznacza, że flektyw = końcówka (ona zawiera wszystkie informacje fleksyjne; uwaga: dla form czasownikowych końcówka **zawsze** zawiera informację o osobie). Formami prostymi są np.:

- czas teraźniejszy (od czasowników niedokonanych): *licz-ę* (-ę – informacja o osobie – 1., liczbie – poj., czasie – teraźniejszym, bo to czasownik niedokonany, trybie – oznajmującym) – formami prostymi są wszystkie formy czasu teraźniejszego;
- czas przyszły prosty (od czasowników dokonanych): *policz-ę* (-ę – informacja o osobie – 1., liczbie – poj., czasie – przyszłym, bo to czasownik dokonany, trybie – oznajmującym) – formami prostymi są wszystkie formy czasu przyszłego prostego;
- tryb rozkazujący: *(po)licz-cie* (-cie – informacja o osobie – 2., liczbie – mn., trybie – rozkazującym) – formami prostymi są 2 os. lp, 1 i 2 os. lm trybu rozkazującego.

B) **Flektyw** więcej niż jednoelementowy (**wieloelementowy**) to **forma aglutynacyjna** (aglutynacja to „doklejanie” kolejnych wskaźników fleksyjnych), czyli we flektywie przed końcówką (która jest zawsze ostatnim, końcowym elementem flektywu) są jeszcze inne wyznaczniki fleksyjne, np.:

- *pisa-l-a-m* (-l- informacja o czasie przeszłym, -a- informacja o rodzaju i liczbie, -m informacja o osobie – 1., czyli końcówka osobowa)
- *pisa-l-a-by-m* (-l + by- informacja o trybie – morfem nieciągły: jest wewnętrznie rozerwany wskaźnikiem rodzaju², -a- informacja o rodzaju i liczbie, -m informacja o osobie – 1, czyli końcówka osobowa).

² Obie części tego morfemu są niezbędne, by utworzyć gramatyczny tryb przypuszczający w języku polskim: po temacie musi się znaleźć cząstka -l-, po niej wskaźnik rodzaju (-a- dla r. żeńskiego, -o- dla nijakiego, -Ø- dla męskiego) i cząstka -by- jako druga część morfemu (nieciągłego) trybu przypuszczającego; po niej wreszcie dodajemy końcówkę osobową. Cząstka -l- wprawdzie pochodzi z dawnego imiesłowu przeszłego, dziś jednak nic jej funkcjonalnie z tamtą formą nie wiąże. Tryb przypuszczający nie podlega odmianie przez czas (czas nie jest dla trybu przypuszczającego ani zresztą dla rozkazującego kategorią fleksyjną). Czasowe ulokowanie formy trybu przypuszczającego zależy od kontekstu: *Czytałbym*

Uwagi:

* Formy aglutynacyjne: czas przeszły i tryb przypuszczający mają takie same zestawy końcówek osobowych (oczywiście, dla wszystkich koniugacji jednakowe bez względu na aspekt): *-m, -ś, -Ø, -śmy, -ście, -Ø*: (z)*robiła-m* / (z)*robiłaby-m*, (z)*robiła-ś* / (z)*robiłaby-ś*, (z)*robiła-Ø* / (z)*robiłaby-Ø*, (z)*robiły-śmy* / (z)*robiłyby-śmy*, (z)*robiły-ście* / (z)*robiłyby-ście*, (z)*robiły-Ø* / (z)*robiłyby-Ø*

** W formach aglutynacyjnych rodzaj męski zazwyczaj zaznaczany jest morfemem zerowym (zerem morfologicznym):

	r. żeński	r. nijaki	r. męski
skoro:	<i>zrobił-a-Ø</i>	– <i>zrobił-o-Ø</i>	– czyli: <i>zrobił-Ø-Ø</i>
skoro:	<i>zrobił-a-by-Ø</i>	– <i>zrobił-o-by-Ø</i>	– czyli: <i>zrobił-Ø-by-Ø</i>
też:	<i>zrobił-a-by-m</i>		– czyli: <i>zrobił-Ø-by-m</i>
	<i>zrobił-a-by-ś</i>		– czyli: <i>zrobił-Ø-by-ś</i>

Problematyczne wobec tego są formy 1 i 2 os. lp czasu przeszłego: *писаłem, писаłeś*.

Czy flektyw należy podzielić:

1) *-l-Ø-em*: *писа-l-Ø-em* czyli za końcówkę osobową uznajemy *-em*, a za wskaźnik rodzaju męskiego, jak wyżej *-Ø*

czy też:

2) *-l-e-m*: *писа-l-e-m* czyli za końcówkę osobową uznajemy *-m*, a za wskaźnik rodzaju męskiego uznalibyśmy *-e*?

Znów wybór którejkolwiek z tych wersji powoduje pewne niekonsekwencje: albo rodzaj męski ma dwa zestawy końcówek (inny w czasie przeszłym i inny w trybie przypuszczającym; dla pozostałych rodzajów i dla liczby mnogiej zestaw byłby jeden dla obu kategorii), albo wskaźnik rodzaju męskiego w czasie przeszłym ma dwie powierzchniowe realizacje.

Wybór wersji 1) powoduje, że w liczbie pojedynczej czasu przeszłego zamiast jednego mamy 2 zestawy końcówek:

dla r. żeńskiego i nijakiego	dla rodzaju męskiego
<i>-m, -ś, -Ø</i>	<i>-em, -eś, -Ø</i>

Jest to spora niekonsekwencja. Tym bardziej, że spowodowałoby to też przyjęcie 2 różnych zestawów końcówek w rodzaju męskim dla czasu przeszłego (*-em*: *писа-l-em*, *-eś*: *писа-l-eś*, *-Ø*: *писа-l-Ø*) i dla trybu przypuszczającego (*-m*: *писа-l-Ø-by-m*, *-ś*: *писа-l-Ø-by-ś*, *-Ø*: *писа-l-Ø-by-Ø*), a wcześniej stwierdziliśmy, iż te zestawy są jednakowe (w rodzaju żeńskim są jednakowe bez względu na interpretację).

(wczoraj) kilka godzin, ale Ewa wyciągnęła mnie do kina. Czytałbym (teraz) tekst, ale nie mam okularów. Czytałbym (jutro) kilka godzin, ale pójdę do lekarza i nie wiem, o której wrócę.

Wybór wersji 2) powoduje, że mamy dwa różne wyznaczniki rodzaju męskiego: $-\emptyset$ - (dla 3 os. lp czasu przeszłego oraz 1, 2, 3 os. lp trybu przypuszczającego) oraz $-e$ - (dla 1 i 2 os. lp czasu przeszłego). Druga wersja wydaje się lepsza i konsekwentniejsza, gdyż pozwala uznać, iż wyznacznikiem rodzaju męskiego w formach aglutynacyjnych jest oboczność: $e : \emptyset$. Alternacja $e : \emptyset$ jest jedną z najczęstszych polskich oboczności samogłoskowych.

Zatem zestaw końcówek osobowych dla czasu przeszłego i trybu przypuszczającego jest jeden dla wszystkich rodzajów ($-m$, $-\acute{s}$, $-\emptyset$, $-\acute{s}my$, $-\acute{s}cie$, $-\emptyset$):

(*z*)robi-l-e-m / (*z*)robi-l- \emptyset -by-m (*z*)robi-l-a-m / (*z*)robi-l-a-by-m [(*z*)robi-l-o-m / (*z*)robi-l-o-by-m]
 (*z*)robi-l-e- \acute{s} / (*z*)robi-l- \emptyset -by- \acute{s} (*z*)robi-l-a- \acute{s} / (*z*)robi-l-a-by- \acute{s} [(*z*)robi-l-o- \acute{s} / (*z*)robi-l-o-by- \acute{s}]
 (*z*)robi-l- \emptyset - \emptyset / (*z*)robi-l- \emptyset -by- \emptyset (*z*)robi-l-a- \emptyset / (*z*)robi-l-a-by- \emptyset (*z*)robi-l-o- \emptyset / (*z*)robi-l-o-by- \emptyset
 (*z*)robi-l-i- $\acute{s}my$ / (*z*)robi-l-i-by- $\acute{s}my$ (*z*)robi-l-y- $\acute{s}my$ / (*z*)robi-l-y-by- $\acute{s}my$
 (*z*)robi-l-i- $\acute{s}cie$ / (*z*)robi-l-i-by- $\acute{s}cie$ (*z*)robi-l-y- $\acute{s}cie$ / (*z*)robi-l-y-by- $\acute{s}cie$
 (*z*)robi-l-i- \emptyset / (*z*)robi-l-i-by- \emptyset (*z*)robi-l-y- \emptyset / (*z*)robi-l-y-by- \emptyset

*** W zasadzie formy 1 i 2 os. lp nie mogą mieć (albo raczej: nie miewają zazwyczaj) rodzaju nijakiego. Rodzaju nijakiego używa się tylko wobec elementów (osób lub rzeczy) trzeciej. Nikt sam o sobie nie mówi w rodzaju nijakim. Ktoś z zewnątrz może powiedzieć o dziecku: *ono zrobiło*. Dziecko, mówiąc samo o sobie, nie użyje rodzaju nijakiego (zawsze wybierze płęć, rodzaj, którego użyje, choćby błędnie). Jednak formy te możliwe są potencjalnie, dopuszcza je system. Da się systemowo utworzyć formy: *pisalom, pisałós; pisałobym, pisałobyś*. Takich form nie używa się na co dzień. Jednak dopuszcza je *licentia poetica* – możliwe są w utworach literackich, np. w wierszach dla dzieci (Słonko mówi: *wstałom, chodziłom cały dzień po niebie i poszłom spać*) (zob. np. o poetyckich zwrotach do miast-adresatów Gałęcki 2007, 71).

**** Formy czasu przeszłego i trybu przypuszczającego mają końcówki ruchome. Można je dołączyć do dowolnego w zasadzie wyrazu w zdaniu:

Okno zamknęłam mocno i głośno. > Oknom zamknęła mocno i głośno. / Mocnom i głośno zamknęła okno.

Jam jest Pan Bóg Twój.

Wy przyjełiście Marka do swojego grona. > Wyście przyjełi Marka do swojego grona. / (Wy) Markaście przyjełi do swojego grona. / Do swojego gronaście Marka przyjełi.

W trybie przypuszczającym ruchomej końcówce towarzyszy partykuła $-by-$, nierzadko ta cząstka wraz z końcówką osobową stoi w zdaniu luzem: *Tam nawet nie spojrzelibyście > Tam byście nawet nie spojrzeli.*

C) **Flektyw nieciągły** jest wyznacznikiem **formy złożonej** (dwa odrębne wyrazy tekstowe oddzielone pauzą) czasownika. Dwie części flektywu znajdują się w owych dwóch odrębnych wyrazach tekstowych: niektóre informacje flekcyjne zawarte są w jednej części flektywu, niektóre w drugiej. Formami złożonymi są:

- czas przyszły złożony: *będ-ę pisa-la* – flektyw nieciągły: $-ę$ -*la*: I część flektywu $-ę$ zawiera informację o osobie – 1., II część flektywu $-la$: $-a-$ zawiera informację o rodzaju – żeńskim; informacja o liczbie jest w I i II części: $-ę$ i $-a-$; informacja o czasie (przyszłym złożonym) wynika z końcówki i z tematu

będ- pierwszego wyrazu tekstowego tej formy oraz z morfemu *-l-* w drugim wyrazie tekstowym;

- strona bierna: *jest-Ø (na)pisa-ny / zosta-l-Ø napisa-ny* – flektyw nieciągły: informacja o osobie – 3. jest w I części flektywu (końcówka *-Ø*), informacja o czasie jest również zawarta w I części – jeśli w pierwszym wyrazie jest flektyw 1-elementowy, to jest to czas teraźniejszy w przypadku końcówki *-Ø* (*jest-Ø*), natomiast czas przyszły w przypadku końcówki *-e* (*będzi-e*), jeśli pierwszy wyraz jest formą aglutynacyjną, mamy do czynienia z czasem przeszłym; informacja o bierności / stronie biernej (wskaźnik imiesłowu biernego, w tym wypadku: *-n-*) jest w II części; wskaźnik rodzaju pojawia się w obu częściach flektywu;
- tryb rozkazujący w 3 os.: *niech policz-y, niech policz-q* – tu o trybie rozkazującym świadczy partykuła *niech*, pozostałe informacje fleksyjne zawarte są w końcówce (1-elementowym flektywie) drugiego wyrazu tekstowego.

Wiele uwagi poświęciliśmy końcówkom osobowym i wyznacznikom innych kategorii fleksyjnych czasownika. Czas przyjrzeć się tematowi czasowników.

Formy deklinacyjne oparte są na jednym (zawsze tym samym) temacie: *tablic-a, tablic-y, tablic-q* (ewentualnie z towarzyszącymi temu tematowi alternacjami): *dzień-Ø, dni-a; ręk-a, rąk-Ø, ręc-e*.

Formy koniugacyjne (= czasownik, różne formy czasownika) oparte są na 2 tematami czasownika. Dla utworzenia używanych w polszczyźnie form czasownikowych używa się tematu czasu nieprzeszłego (dla czasowników niedokonanych szukamy go w czasie teraźniejszym, dla czasowników dokonanych w czasie przyszłym prostym) oraz tematu czasu przeszłego.

Tabela III: Tematy czasownika

temat czasu nieprzeszłego (dla ndk – teraźniejszego; dla dk – przyszłego prostego)		temat czasu przeszłego	
1 os. lp	<i>pisz-ę</i>	bezokolicznik	<i>pisa-ć</i>
2 os. lp	<i>pisz-esz</i>	3 os. lp r.m.	<i>pisa-l</i>
3 os. lm	<i>pisz-q</i>		
odcinamy końcówki (znamy je z paradygmatu, wzorca odmiany)		odcinamy wyznaczniki fleksyjne, czyli inaczej: po prostu „ć” (dla bezokolicznika) i „ł” (widoczną część flektywu dla czasu przeszłego)	
temat	<i>pisz-</i>	temat	<i>pisa-</i>

Uwaga:

* W języku polskim nie ma odrębnych zestawów końcówek osobowych dla czasu teraźniejszego i przyszłego prostego; znaczenie czasowe zależy od aspektu czasownika.

Można się zastanawiać, dlaczego poszukujemy tematu czasu nieprzeszłego w 3 różnych formach osobowych. Otóż wykorzystanie wskazanych form osobowych pozwala na odkrycie oboczności i rozszerzeń tematu istotnych we fleksji czasownikowej.

Tabela IV: Tematy czasu nieprzeszłego czasowników różnych koniugacji

1 lp	<i>nios-ę</i>	<i>prosz-ę</i>	<i>czyta-m</i>	<i>wie-m</i>
2 lp	<i>niesi-esz</i>	<i>pros-isz</i>	<i>czyta-sz</i>	<i>wie-sz</i>
3 lm	<i>nios-ą</i>	<i>prosz-ą</i>	<i>czytaj-ą</i>	<i>wiedz-ą</i>
temat:	<i>nios- / nieś-</i>	<i>prosz- / proś-</i>	<i>czyta- / czytaj-</i>	<i>wie- / wiedz-</i>
Uwaga:	2 os. lp potrzebna, by pokazać oboczną postać tematu		3 os. lm potrzebna, by pokazać rozszerzoną postać tematu	
*Częsta prawidłowość: 1 os. lp i 3 os. lm – mają temat zakończony na spółgłoskę twardą (I kon.) lub funkcjonalnie miękką (II kon.) z ewentualnie możliwą obocznością samogłoskową e : o (<i>bior-ę, bior-ą</i>), pozostałe formy osobowe mają temat zakończony na spółgłoskę miękką (i podstawowe e, jeśli ta oboczność występuje) (I i II kon.) lub funkcjonalnie miękką (I kon.): <i>nios-</i> (-ę, -ą) : <i>nieś-</i> (-esz, -e, -emy, -ecie) <i>wioz-</i> (-ę, -ą) : <i>wieź-</i> (-esz, -e, -emy, -ecie) <i>bior-</i> (-ę, -ą) : <i>bierz-</i> (-esz, -e, -emy, -ecie) <i>prosz-</i> (-ę, -ą) : <i>proś-</i> (-isz, -i, -imy, -icie) <i>jeźdź-</i> (-ę, -ą) : <i>jeźdź-</i> (-isz, -i, -imy, -icie). Formy podstawowe tematu używane są np. do tworzenia imiesłowu przymiotnikowego czynnego (<i>niosący</i>) lub imiesłowu przysłówkowego współczesnego (<i>niosąc</i>), a formy oboczne np. do tworzenia form trybu rozkazującego (<i>nieś, nieśmy, nieście</i>).			**Rozszerzona postać tematu czasowników III koniugacji służy do tworzenia większości form czasownikowych opartych na temacie czasu nieprzeszłego: <i>czytaj-</i> tryb rozkazujący: <i>czytaj, czytajmy, czytajcie</i> imiesłów przysłówkowy współczesny: <i>czytając</i> imiesłów przymiotnikowy czynny: <i>czytający, czytającego..., czytająca, czytającej...</i> itd. <i>wiedz-</i> tryb rozk.: <i>wiedz, wiedzmy, wiedzcie</i> im. przysł. wsp.: <i>wiedząc</i> im. przym. czynny: <i>wiedzący, wiedzącego...</i>	

Tabela V: Podstawowe formy oparte na tematach czasu nieprzeszłego i przeszłego w języku polskim

temat czasu nieprzeszłego (<i>na</i>) <i>pisz-</i>		temat czas przeszłego (<i>na</i>) <i>pisa-</i>	
czas teraźniejszy	<i>piszę, piszesz</i>		----
czas przyszły prosty	<i>napiszę, napiszesz</i>		----
	----	czas przyszły złożony	<i>będę pisał</i>
	----	czas przeszły	<i>(na)pisałam, (na)pisałeś</i>
tryb rozkazujący	<i>(na)pisz, (na)piszcie</i>		----
	----	tryb przypuszczający	<i>(na)pisałabym</i>
imiesłów przym. czynny	<i>piszący, piszącego</i>		----
	----	im przymiotnikowy bierny	<i>(na)pisany, (na)pisanego</i>
imiesłów przysł. współczesny	<i>pisząc</i>		----
	----	im przysł. uprzedni	<i>napisawszy</i>
	----	strona bierna	<i>jest (na)pisany / została napisana</i>
	----	formy nieosobowe zakończone na <i>-no, -to</i>	<i>(na)pisano</i>
	----	bezokolicznik	<i>(na)pisać</i>

Jak już wspominaliśmy, aspekt jako kategoria klasyfikująca czasownika ma ogromny wpływ na tworzenie różnych jego kategorii fleksyjnych. Zatem możliwość lub niemożność utworzenia niektórych form jest zarazem sposobem na sprawdzenie aspektu czasownika (np. jeśli dodanie końcówek osobowych – koniugacyjnych powoduje powstanie formy czasu teraźniejszego (*piszę*), to czasownik jest niedokonany, jeśli powstanie forma czasu przyszłego prostego (*napiszę*), to czasownik jest dokonany³; od czasownika niedokonanego można utworzyć formę czasu przyszłego złożonego, analitycznego, od czasownika dokonanego formę czasu przyszłego prostego, syntetycznego).

Tabela VI: Formy oparte na aspekcie niedokonanym i dokonanym

	niedokonane	<i>isać</i>	dokonane	<i>isać</i>
czas teraźniejszy	+	<i>piszę</i>	–	----
czas przyszły prosty	–	----	+	<i>napiszę</i>
czas przyszły złożony	+	<i>będę pisał</i>	–	----
czas przeszły	+	<i>писаł</i>	+	<i>napisał</i>
tryb rozkazujący	+	<i>pisz</i>	+	<i>napisz</i>
tryb przypuszczający	+	<i>писаłbym</i>	+	<i>napisałbym</i>
im przymiotnikowy czynny	+	<i>piszący</i>	–	----
im przymiotnikowy bierny	+	<i>pisany</i>	+	<i>napisany</i>
im przysłówkowy współczesny	+	<i>pisząc</i>	–	----
im przysłówkowy uprzedni	–	----	+	<i>napisawszy</i>
bezokolicznik	+	<i>isać</i>	+	<i>isać</i>
formy nieosobowe na <i>-no, -to</i>	+	<i>pisano</i>	+	<i>napisano</i>

Wiele jest sposobów porządkowania wiedzy gramatycznej, wiedzy o czasownikach. Można przyjąć różne perspektywy i punkty widzenia. Ważne, by nasze wybory wynikały z przemyślanych decyzji. Rozumienie podstaw wyborów daje bowiem zdecydowanie większą pewność w używaniu odpowiednich form i umiejętność wytłumaczenia zasad ich tworzenia i użycia.

JOLANTA TAMBOR

On Verb Regularities. Inflectional Markers

The author discusses basic inflectional categories of the verb, suggesting solutions with a potential to assist teachers with the analysis of verb forms and students with their production. She points to the arbitrariness of certain suggestions and its consequences for further analysis. She also uses tables to demonstrate the regularity of verb forms, dependent on the accepted criteria for their subcategorisation.

Literatura

- Bańko M., 2002, *Wykłady z polskiej fleksji*, Warszawa.
 Ciechorska J., 1999, *Ludzie, czas, miejsca*, Gdańsk.
 Gałęcki Z., 2007, *Jak przemówiło Sarajewo w wierszu J.B. Zaleskiego?*, „Język Polski”, LXXXVII, z. 1.
 Kaleta Z., 1999, *Gramatyka języka polskiego dla cudzoziemców*, Kraków.

³ Do rozpoznania charakteru czasowego tych form potrzebna jest odpowiednia kompetencja językowa użytkownika – intuicyjna lub wyuczona (zob. artykuł A. Janowskiej w tym tomie, s. 22 i n.).